

УДК 376-056.36:316.614

Ірина Татьянчикова

МЕХАНІЗМИ І ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розглянуто проблему соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку. Обґрунтовано теоретико-методологічні основи зазначеної проблеми; з'ясовано психологічний зміст процесу соціалізації. Мета статті полягає у визначенні механізмів забезпечення і стадій соціалізації, показників успішності на кожній із них. Показано практичне значення розв'язання проблеми соціалізації, позитивне забезпечення якої суттєво впливає на комфортність життєдіяльності осіб з інтелектуальними порушеннями в нових соціально-економічних умовах розвитку суспільства.

Ключові слова: соціалізація, діти з інтелектуальними порушеннями, механізми і показники соціалізації, стадії соціалізації.

Татьянчикова И. Механизмы и показатели социализации ребенка с интеллектуальными нарушениями.

В статье рассмотрена проблема социализации детей с нарушениями интеллектуального развития. Обоснованы теоретико-методологические основы обозначенной проблемы; выяснено психологическое содержание процесса социализации. Цель статьи – определение механизмов обеспечения и стадий социализации, показателей успешности на каждой из них. Показано практическое значение решения проблемы социализации, положительное обеспечение которой существенно влияет на комфортность жизнедеятельности лиц с интеллектуальными нарушениями в новых социально-экономических условиях развития общества.

Ключевые слова: социализация, дети с интеллектуальными нарушениями, механизмы и показатели социализации, стадии социализации.

У новітній парадигмі освіти важливе місце посідає вдосконалення змісту особистісно орієнтованої освіти, створення новітніх технологій навчання, впровадження нових підходів, методів навчання і виховання, спрямованих, зокрема, на подолання проблем у дітей, які потребують спеціальної допомоги.

Особливістю сучасної освітньої системи є докорінна зміна її мети і завдань. В умовах сучасних соціально-економічних перетворень перед освітою поставлено завдання не просто дати дітям певний рівень знань, умінь і навичок, а сформуванню вміння розв'язувати життєві проблеми, успішно інтегруватися в різні сфери життєдіяльності. На перший план виходить системна, поступова й послідовна спеціальна педагогічна робота, яка забезпечить розвиток соціальної активності дитини, виховання в ній життєздатної людини через формування життєвих компетентностей, яка буде спроможна в подальшому здійснювати практичну діяльність, ефективно існувати в соціумі.

У зв'язку з цим особливо актуальною стає психолого-педагогічна проблема забезпечення соціалізації дитини та формування її особистості в закладах освіти. Сучасна школа зобов'язана підготувати учня до життєдіяльності, виходячи з його індивідуальних можливостей та перспектив розвитку. Система педагогічних засобів має забезпечити у школярів соціально-адекватні форми самоактуалізації, самопрояву з тим, щоб у подальшому оволодіти життєвий простір. Ще більш актуальною проблема забезпечення соціалізації особи є для освіти дітей із порушеннями

інтелектуального розвитку, процес соціалізації яких проходить із значними труднощами, зумовленими обмеженими можливостями таких дітей. Між тим, від успішності соціалізації залежить не тільки самовідновлюваність суспільних відносин, але й комфортність життєдіяльності осіб цієї категорії в нових соціальних умовах. Послідовне та цілісне психолого-педагогічне забезпечення соціалізації учнів має складати важливий напрям корекційно-виховної роботи спеціального навчального закладу, що передбачає необхідність подальшого теоретико-емпіричного дослідження проблеми та прийняття відповідних практичних педагогічних рішень.

У психолого-педагогічній літературі розглянуто різні питання проблеми соціалізації: визначення її сутності; визначення соціалізації в контексті розвитку та становлення особистості; визначення стадій, механізмів і показників ефективності. Останнім часом проведено низку досліджень, які присвячено особливостям соціалізації осіб із обмеженими психофізичними можливостями (Ю. Бистрова, О. Глоба, В. Засенко, А. Капська, А. Колупасва, В. Синьов, Є. Синьова, І. Татяничикова, О. Хохліна та ін.). Доведено, що посилена увага до їх соціалізації є необхідною умовою соціального оздоровлення суспільства, а труднощі, які при цьому виникають, пов'язано передусім із невизначеністю спеціальних коригуючих впливів.

Мета статті полягає у визначенні механізмів забезпечення і стадій соціалізації, показників успішності на кожній із них. Для розв'язання зазначеної у статті проблеми було використано теоретичні та емпіричні методи.

В основі соціалізації людини лежать певні механізми, під якими розуміються «...способи усвідомленого або неусвідомленого засвоєння і відтворення соціального досвіду» [1, с. 47]. Трактуювання механізмів соціалізації у психології та педагогіці представлено в значній низці праць вітчизняних та зарубіжних учених.

Так, зарубіжними дослідниками виділено механізм, який можна визначити як єдність наслідування, імітації, ідентифікації (Т. Parsons, G. Tard, Z. Frade та ін.). У цій єдності провідним є наслідування. Сутність цього механізму автори визначають як прагнення людини до відтворення поведінки інших людей, яка нею сприймається і здійснюється через соціальну взаємодію. Так, G. Tard ці відносини

визначає як типові соціальні відносини, а суспільство розглядає як продукт взаємодії індивідуальних свідомостей, які передаються людьми один одному і сприяють засвоєнню ними цінностей, установок, норм. Цей механізм має особливе значення в процесі дорослішання людини, оскільки дитина, наслідуючи своїх батьків, повторює і копіює їхні слова, жести, дії і вчинки. Саме в цьому ракурсі представлено різні взаємовідносини між людьми: дорослими і дітьми, тільки дорослими, у системі «вчитель-учень». Дія механізму наслідування чітко проявляється в дитини в її іграх, особливо сюжетно-рольових. Саме в процесі гри дитина відтворює різні соціальні відносини, повторює різні життєві ситуації, які спостерігає в навколишньому середовищі або сама стає їх учасником. Слід зауважити, що соціальний досвід, набутий таким шляхом, може бути як позитивним, так і негативним. При цьому можуть відтворюватися як формальні конвенційні відносини, так і міжособистісні.

Z. Frade, виокремлюючи механізми соціалізації, називає імітацію (сюди він включає і наслідування), а в якості нового механізму вводить почуття сорому і провини. Під імітацією він розуміє усвідомлені спроби дитини копіювати й наслідувати поведінку дорослих і друзів, а під ідентифікацією – засвоєння дітьми, як власних, норм поведінки батьків, соціальних цінностей. Почуття сорому та провини Z. Frade ототожнює з негативними механізмами соціалізації, що забороняють і придушують деякі моделі поведінки. Ці механізми спрацьовують, на думку автора, в основному на стадії дитинства, але деякі дослідники їх переносять і на доросле життя особистості.

T. Parsons у теорії соціальної дії спирається на фрейдівські поняття (імітація, ідентифікація), але тлумачить їх під іншим кутом зору. У біхевіоризмі механізмами соціалізації прийнято вважати зовнішнє стимульоване підкріплення тієї чи іншої поведінки і вчинків – наuczіння.

Y. Bronfenbrenner механізмом соціалізації вважає прогресивну взаємну акомодацию (приспосованість) між активною людською істотою, яка поступово дорослішає, і мінливими умовами, у яких вона живе.

Слід зазначити, що в працях інших дослідників, зокрема й у вітчизняній психології, також не існує єдиної думки щодо механізмів соціалізації. Наявні різні підходи до визначення й тлумачення

механізмів, серед яких називають: механізми інтеріоризації та екстеріоризації, що функціонують у процесі спільної діяльності; наслідування, референтну групу, ідентифікацію, рефлексію; навіювання, психологічне зараження, ідентифікацію, авторитет, популярність; конформізм.

Так, В. Москаленко під механізмами соціалізації розуміє «...механізми переведення внутрішніх стимулів у соціально прийнятні форми, серед яких головну роль відіграє ідентифікація» [3, с. 205]. В. Мухіна в якості механізмів соціалізації розглядає ідентифікацію і відособлення особистості; А. Петровський – закономірну зміну фаз адаптації, індивідуалізації та інтеграції в процесі розвитку особистості.

Найбільш повне й ґрунтовне визначення механізмів соціалізації дає А. Мудрик, який їх розуміє як соціально-психологічні впливи середовища, що безпосередньо сприяють інтеріоризації зовнішніх групових норм і цінностей. Учений виділяє декілька універсальних механізмів соціалізації, які, на його думку, необхідно враховувати й використовувати в процесі виховання людини на різних вікових етапах. Ці механізми розподіляються на дві групи: психологічні та соціально-психологічні; соціально-педагогічні.

О. Андрієнко, поряд із наслідуванням, імітацією та ідентифікацією, виділяє також механізм статево-рольової ідентифікації (статевої ідентифікації), або статево-рольової типізації, сутність якого полягає в засвоєнні суб'єктом психологічних рис, особливостей поведінки, притаманних особам визначеної статі. Згідно з поглядами автора, у процесі первинної соціалізації індивід засвоює нормативні уявлення про соматичні, психологічні, поведінкові властивості, які притаманні чоловікам або жінкам. Дитина спочатку усвідомлює свою приналежність до певної статі, потім у неї формується соціальний ідеал статево-рольової поведінки, який відповідає її системі уявлень про позитивні риси конкретних представників цієї статі. Частіше за все таким ідеалом у дитини виступає матір або батько (у цьому зв'язку стає зрозумілим набуття дитиною негативного досвіду своїх батьків). Далі дитина імітує певний тип статево-рольової поведінки, додаючи в нову, створену нею, модель і свої особистісні властивості. Те, як дитина імітує ці відносини, є достовірним відображенням того, що вона бачила в школі або в родині. Відмічається, що в сучасних умовах розвитку

суспільства механізм статево-рольової ідентифікації набув серйозних змін і деформацій, що, перш за все, пов'язане зі зміною традицій сучасної сім'ї і, як наслідок, соціальної ролі жінки. Все це відбивається на ролі подружжя у вихованні дітей і на особливостях соціальної адаптації чоловіків і жінок. У цілому динаміка процесів статево-рольової ідентифікації в умовах сучасної соціалізації сприяє прояву негативних соціально-психологічних явищ, що свідчить про порушення цього механізму соціалізації. Такі порушення виникають частіше за все при неправильному вихованні: дитину однієї статі виховують як представника іншої, процес виховання здійснює лише один із батьків, що провокує появу плутанини соціальних ролей тощо. У сучасних умовах сім'я поступово втрачає свою цінність, зростає кількість неповних сімей, стає домінуючим вплив матері на виховання дітей [1].

Між тим, статево-рольова ідентифікація є одним із головних механізмів соціалізації в кожному суспільстві. Вона супроводжує реалізацію багатьох інших механізмів, таких як соціальна оцінка бажаної поведінки, конформізм.

Найбільш розповсюдженим механізмом соціалізації, на думку О. Андрієнко, є конформність. Поняття конформності пов'язане з терміном «соціальний конформізм», який трактується як некритичне прийняття й дотримання домінуючих у певному суспільстві стандартів, норм, стереотипів масової свідомості, авторитетів та ідеології. Соціальний конформізм розглядається передусім як феномен авторитарного і тоталітарного суспільства, у якому переважають колективні цінності, а прояви індивідуальності пригнічуються. Згідно з поглядами автора, конформність можна розглядати як механізм соціалізації, який діє на рівні всього суспільства. Утім, цей механізм може включати в себе й елементи індивідуальності. І в демократичному суспільстві існує достатня кількість конформних людей, що обумовлено факторами тиску на них не всього суспільства, а лише конкретних соціальних груп. У цьому випадку конформність такої людини обумовлена її неспроможністю протистояти певній групі і, як наслідок, змінюється її поведінка й установки. В іншому випадку людина робить вигляд згоди з групою, проте дотримується зовсім іншої точки зору. Ось чому конформність виступає побічним ефектом існування соціального контролю й різною мірою притаманна різним індивідам і

соціальним групам. При цьому конформність може бути різною в різних людей. О. Андрієнко виділяє зовнішню і внутрішню конформність. Зовнішня конформність проявляється лише в зовнішній згоді індивіда, у той час як він має свою точку зору, свій погляд на різні предмети. Це адаптивні особистості. Якщо індивід змінює свою позицію під тиском оточуючих або в результаті впливу деяких обставин, можна говорити про внутрішню конформність. Така людина сприймає оцінки оточуючих як більш обґрунтовані, порівняно з власними. Обидві конформності виходять на необхідність розв'язання певного протиріччя між особистістю і групою. Слід зазначити, що людина з вищим ступенем внутрішнього конформізму легко стає об'єктом маніпуляцій із боку інших людей. У цьому контексті доцільно розглядати й негативізм, тобто конформізм навпаки, при якому індивід всупереч позиції більшості та за будь-яку ціну прагне стверджувати свою точку зору. Така особистість легко піддається на провокації й теж стає зряддям для маніпуляцій.

Отже, збереження певної міри конформності є умовою оптимальної соціалізації, а домінування або відсутність цієї властивості може розглядатися як порушення процесу соціалізації. Причому дія цього механізму залежить як від самої людини, її індивідуальних особливостей, так і від певної групи.

Слід зазначити, що попри всю різноманітність визначення механізмів соціалізації, низка авторів (О. Асмолов, Л. Виготський, О. Леонт'єв, Д. Райгородський, В. Столін, Т. Шибутані, К. Юнг) загальними й універсальними визначають механізми інтеріоризації (перенесення суспільних уявлень у свідомість окремої людини, перехід зовнішніх практичних дій у розумовий план) соціальних норм, цінностей і типових форм поведінки й екстеріоризації (винесення «назовні» результатів розумових дій), які відбуваються в процесі індивідуальної життєдіяльності.

При цьому Л. Виготський визначає соціалізацію як перетворення інтерпсихічного в інтрапсихічне в ході спільної діяльності та спілкування, як інтеріоризацію або присвоєння індивідом суспільного досвіду, культурних знаків, що знаходить своє відображення в культурно-історичній концепції розвитку вищих психічних функцій. Згідно з його поглядами, джерело цього процесу – у соціальних відносинах, взаємодії дитини і дорослого,

тобто індивід стає самим собою через інших, а за всіма вищими функціями особистості простежуються соціальні або реальні відносини.

Отже, при всьому розмаїтті підходів до визначення сутності механізмів соціалізації й особливостей їх трактування, більшість учених виділяє основні, завдяки яким людина стає соціальною істотою, набуває соціального досвіду й зрілості, а саме: традиційний, інституціональний, стилізований, міжособистісний, рефлексивний; соціальної ідентифікації; наслідування, конформності, рефлексії, індивідуалізації, психічної активності.

Важливим для розуміння сутності соціалізації особистості, як показує вивчення проблеми, є розгляд її показників. Головним критерієм соціалізованості особистості виступає не ступінь її пристосування до умов життя, конформізму, а саме ступінь її незалежності, впевненості, самостійності, ініціативності, незакомплексованості в процесі життя. Утім, необхідно підкреслити, що основна мета соціалізації особистості (і передусім особистості дитини) полягає не в її уніфікації, перетворенні на слухняний «механізм», а в задоволенні потреби бути особистістю, «потреби у самореалізації» та в розвитку здатності до успішного досягнення цієї мети.

Особистість набуває соціального досвіду в процесі свого поступового розвитку, проходячи всі стадії соціалізації: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, трудової стадії [5]. При цьому порушення соціалізації на одній із них веде до порушення й гальмування процесу соціалізації в цілому. Ось чому для розв'язання проблеми психолого-педагогічного забезпечення соціалізації важливим є з'ясування питання щодо найбільш суттєвих показників її ефективності на кожній стадії.

На стадії адаптації головним показником розглядається адаптованість або неадаптованість. Адаптованість – це інтегративна властивість, яка характеризує ступінь психологічної адаптації особистості та визначається відповідністю (власне адаптацією), відносною невідповідністю (неадаптованістю) або відсутністю можливості адаптації (деадаптованість) між цілями, прагненнями особистості та досягнутими нею результатами. Неадаптованість пов'язана з тим, що наміри й цілі особистості не узгоджуються з її вчинками, засоби – з можливістю їх застосування, спонукання до дії

й задуми – з результатами. Неадаптованість викликається невідповідністю рівня прагнень особистості її реальним можливостям, заниженою самооцінкою, відсутністю навичок спілкування, а також впливом афективних переживань, психотравм, стресів, екстремальних ситуацій.

До конкретних показників адаптованості відносять наступні: фізіологічні (хороше загальне самопочуття, нормальний стан здоров'я і нормальний сон, відсутність захворювань); психологічні (стресостійкість, відсутність невротичних проявів: тривожності й агресивності, емоційної напруженості; позитивне ставлення до навколишнього); соціально-психологічні (задоволеність взаємостосунками, неконфліктність, емоційний комфорт, адекватне сприйняття себе та інших); соціальні (успішність діяльності та навчання, їх відповідність вимогам соціуму) [6].

У цьому плані розглядаються й показники протилежного явища – дезадаптованості. Якщо людина не може успішно адаптуватися, у неї виникає стан напруженості: соматичної, психічної, соціальної, що є передумовою виникнення дезадаптації.

Як було зазначено, одним із показників дезадаптованості дитини є наявність у неї невротичних проявів. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що невротичні ускладнення розглядаються в плані її соціалізації, інтеграції в суспільство, соціальної адаптації і пов'язуються з симптомами ранньої шкільної дезадаптації, яка провокує емоційно-поведінкові розлади, тобто порушення поведінки й спілкування.

При цьому на перший план виходить стан тривожності, який супроводжується емоційною неврівноваженістю. Тривожність виникає при порушенні збалансованості системи «людина – середовище», при недостатності психічних чи фізичних ресурсів для відновлення в ній рівноваги, що призводить до дезорганізації психіки людини та лежить в основі змін її психічного стану й поведінки. Певний рівень тривожності – природна і обов'язкова особливість людини. У кожної є свій оптимальний, або бажаний, рівень тривожності – так звана корисна тривожність. Проте перевищений її рівень утруднює життя людини (особливо дитини), зводить нанівець її адаптаційні можливості, гальмує адекватну соціальну поведінку взагалі. Оцінка людиною свого стану в цьому відношенні є для неї суттєвим компонентом самоконтролю і самовиховання.

Наступним показником, який суттєво впливає на адаптованість дитини, є агресивність. У психолого-педагогічній літературі дається наступне тлумачення агресивності: це показник дезадаптованості, неспричинена об'єктивними обставинами неспровокована ворожість індивіда до інших людей і довілля властивість або риса особистості, що виявляється в тенденції нападати, чинити прикрощі тощо [2, с.12].

Прояв агресії розглядається з двох позицій: агресія визначається зовнішніми чинниками, тобто виникає як наслідок незадоволення дитини своїм статусом у сім'ї, дошкільному закладі чи школі, а також може бути обумовлена внутрішніми властивостями особистості й формується в процесі соціалізації.

Зниження рівня дезадаптованості у дітей – це, перш за все, зниження рівня таких невротичних проявів, як тривожність та агресивність. Утім, те, наскільки легко й швидко дитина пристосується до умов школи, залежить і від сформованості вмінь і навичок, які визначають процес адаптації. А саме: вмінь усвідомлювати вимоги вчителя та відповідати їм, встановлювати міжособистісні стосунки з педагогами й однокласниками, приймати і дотримуватись правил життя класу та школи; навичок спілкування та гідної поведінки з однолітками, самостійного вирішення конфліктів мирним шляхом.

Отже, від рівня готовності дитини до навчання у школі багато в чому залежить ефективність процесу її адаптації на цій стадії, що, зі свого боку, значною мірою визначає успішність усієї подальшої навчальної діяльності школяра, збереження його фізичного та психічного здоров'я.

На стадії індивідуалізації показниками ефективності соціалізації розглядаються сформованість самосвідомості дитини, передусім усвідомлення нею своїх психофізичних можливостей та її адекватна самооцінка [6]. Процес зростання особистості дитини, набуття нею соціальних якостей – це насамперед процес розвитку свідомої особистості: без свідомості та самосвідомості не може бути й особистості.

Суть самосвідомості розкривається через поняття: «Я-концепція», самооцінка, рівень домагань. Самосвідомість включає компоненти: когнітивний (знання про себе, їх усвідомлення, розуміння самого себе); емоційний (певне ставлення до себе);

оцінно-вольовий (контроль та регулювання власної внутрішньої та зовнішньої діяльності) [5].

У структурі самосвідомості виділяють: усвідомлення близьких і віддалених цілей, мотивів свого «Я» («Я як діючий суб'єкт»); усвідомлення своїх реальних і бажаних якостей («Реальне Я» та «Ідеальне Я»); пізнавальні, когнітивні уявлення про себе («Я як об'єкт спостережень»); емоційне, почуттєве уявлення про себе [там само].

Самосвідомість виникає на основі суспільно-трудової діяльності, під час якої в людини розвивається здатність усвідомлювати не лише навколишню дійсність, а й саму себе. Слід зазначити, що оцінкою ставлення індивіда до самого себе виступають передусім інші люди, тобто «...усвідомлювана поведінка є не стільки проявом того, яка людина насправді, скільки результатом уявлень людини про себе, які склались на підставі спілкування з нею оточуючих» [5, с. 238]. Нормальний розвиток самосвідомості дитини ґрунтується на основі її аналізу наслідків власної діяльності, вчинків, взаємин з іншими людьми та потребує повноцінного функціонування різних сфер особистості (інтелектуальної, емоційної, вольової). Тому основне педагогічне завдання – сформувати в дитини адекватне уявлення про себе та мобілізувати наявні в неї можливості самовдосконалення.

Одним із показників успішної соціалізації дитини на стадії індивідуалізації є її адекватна самооцінка, яка є основним структурним компонентом самосвідомості. У психологічній літературі дається таке її визначення: «... цінність, значущість, якою людина наділяє себе в цілому чи окремі сторони власної особистості. Самооцінка формується як результат зіставлення власних якостей з еталонами, зразками, втіленими в якостях інших людей, нормах моралі» [2, с. 411].

Самооцінка є ядром особистості, однією з головних характеристик її самосвідомості, від неї залежить критичність, вимогливість особистості до себе, ставлення до успіхів та невдач. Самооцінка виступає регулятором взаємовідносин дитини із зовнішнім середовищем, оскільки вона поступово усвідомлює свою «цінність» і виділяє себе як особистість у цілому. Самооцінка активно формується в підлітковому віці та суттєво впливає на весь подальший життєвий шлях особистості. При цьому людина вчиться передусім оцінювати інших і тільки потім – себе. Лише у віці 14-15

років підліток оволодіває вмінням самоаналізу, аналізує свої досягнуті результати й оцінює себе взагалі.

Самооцінка характеризується такими параметрами: рівнем (високим чи низьким); адекватністю, що визначається її співвідношенням з реальною успішністю (адекватною чи неадекватною). Оптимально сформована самооцінка дитини передбачає поєднання в цілому її позитивної самооцінки з адекватними оцінками різного рівня своїх окремих якостей. В умовах постійної негативної оцінки дитини з боку оточуючих можливе викривлення самооцінки як у бік її неадекватного завищення, так і заниження, що деструктивно впливає на особистість, негативно позначається на її розвитку, сприяє виникненню невротичних проявів. Тому формування адекватної самооцінки у дитини є запорукою її гармонійного розвитку. На формування самооцінки впливає багато факторів, які діють з раннього дитинства (ставлення батьків і педагогів, положення серед однолітків тощо).

Важливим показником соціалізації на стадії індивідуалізації є усвідомлення дитиною своїх психофізичних можливостей – властивостей, що найбільшою мірою впливають на успішність діяльності (задатки, нахили, здібності). На розвиток особистості в процесі соціалізації впливають також інші її індивідуальні психологічні особливості. Індивідуальні особливості психіки – це значущі та стійкі риси, що характеризують особистість, її психічний склад (інтелектуальну, емоційну, вольову сферу, темперамент, характер). При цьому особливого значення набувають позитивні якості дитини, тобто ті особливості її характеру і темпераменту, на які конкретно можна розраховувати й спиратися, запроваджуючи роботу щодо забезпечення соціалізації в навчальному закладі.

На стадії інтеграції особливого значення набуває можливість дитини реалізувати свої здібності, нахили, позитивні якості в життєдіяльності, зокрема й позакласній роботі, у вільний час. У зв'язку з цим показниками ефективності соціалізації на цій стадії є різноманітні форми адекватного використання психофізичних можливостей дитини, а також розвиток соціально-психологічних якостей, необхідних для функціонування в соціальній групі. Особливого значення набуває й адекватність виконання учнями певних соціальних ролей, що допомагає їм розвивати свої здібності, позитивні якості, тобто вдосконалювати й поводити себе, виходячи з інтересів колективу [6].

У психолого-педагогічних дослідженнях визначення сутності соціальних ролей, особливостей рольової поведінки учнів представлено в працях С. Горбенко, П. Горностає, Т. Кравченко, Л. Столяренко, І. Тат'янчикової та ін., які відмічають, що засвоєння соціальних ролей є частиною процесу соціалізації особистості, неодмінною умовою її інтегрування, тобто «вростання» в суспільство. При цьому людина, засвоюючи певні соціальні ролі, опановує соціальні стандарти поведінки, вчиться поводити себе згідно з нормами і правилами групи, де вона знаходиться, оцінює себе з позиції набутих ролей і здійснює самоконтроль.

Ось чому таким важливим в умовах школи стає добір соціальної ролі для кожного учня відповідно до його можливостей, а також необхідності для групи, в якій він знаходиться. Саме на стадії інтеграції особливої значущості набуває самореалізація кожної дитини, її інтегрування в різні сфери життєдіяльності завдяки певним соціальним ролям, виконання яких розглядається як використання психофізичних та індивідуально-психологічних особливостей дітей.

На трудовій стадії професійне становлення відбувається через розвиток особистістю своїх можливостей та індивідуальних особливостей для професійного самовизначення і самореалізації у професії та подальшого професійного зростання з опорою на свої задатки, здібності та позитивні якості. При цьому забезпечується реалізація можливостей дитини. Це передбачає розгляд уявлень про відцентровану тенденцію в особистісному підході [4], тобто використання окремих особистісних якостей дитини в цілісному особистісному контексті у навчанні, вихованні, професійній підготовці. Отже, на трудовій стадії показниками забезпечення ефективності соціалізації є розвиток можливостей дитини в процесі її професійної підготовки. Це передусім показники успішності професійно-трудої діяльності, її ефективність (якість, швидкість та продуктивність), розвиток професійно важливих якостей, рівень сформованості трудових навичок [6].

Отже, соціалізація забезпечується функціонуванням певної системи усвідомлених та неусвідомлених механізмів, а її успішність визначається основними показниками на кожній з її стадій з урахуванням особливостей та можливостей розвитку дитини на різних вікових етапах, що є особливо значущим для дітей із психофізичними порушеннями.

У сучасній психолого-педагогічній науці поняття «соціалізація» розглянуто як процес формування особистості в певних соціальних умовах; накопичення індивідом соціального досвіду, перетворення його на власні цінності та орієнтації шляхом селективного засвоєння

прийнятих суспільством еталонних моделей поведінки. Функціонування системи усвідомлених та неусвідомлених механізмів визнано умовою перебігу соціалізації. Провідну роль у її здійсненні відведено педагогічному процесу школи як найважливішому інституту соціально-культурного зростання дитини за умови врахування її індивідуально-особистісних властивостей, що, зі свого боку, потребує системного психолого-педагогічного забезпечення. Особливої актуальності означена проблема набуває в контексті організації навчально-виховного процесу дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, що обумовлено складністю їхнього дизонтогенезу.

Загальними умовами оптимізації соціалізації учнів у процесі здійснення корекційної роботи в спеціальній загальноосвітній школі є:

- спрямованість на соціальне становлення дитини, її розвиток;
- розгляд соціалізації як найважливішого завдання спеціальної школи, провідного напрямку корекційно-виховної роботи, ефективність якої передбачає цілеспрямовану організацію педагогічного процесу;

- етапність, послідовність, безперервність, систематичність та комплексність забезпечення соціалізації учнів;

- розгляд соціалізації в контексті формування особистості дитини на основі виявлення і розвитку її можливостей (задатків, нахилів, здібностей), індивідуально-психологічних особливостей (насамперед позитивних якостей);

- удосконалення організації професійно-трудової підготовки учнів на основі підвищення ефективності профорієнтаційної роботи в школі та проходження професійно-трудової практики на виробництві;

- залучення батьків до узгоджених із педагогами дій щодо цілеспрямованої соціалізації дітей.

Перспективи подальших розвідок полягають у вивченні питань соціалізації випускників із вадами інтелектуального розвитку після закінчення ними спеціального навчального закладу, розробленні нових концептуальних положень щодо оптимізації підготовки осіб цієї категорії до самостійного життя в сучасному суспільстві з урахуванням перспектив соціально-економічного розвитку країни.

Література

1. Андриенко Е. В. Социальная психология : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Е. В. Андриенко. – Москва : Академия, 2002. – 264 с. **2. Дефектологічний** словник : [навчальний посібник] / [за ред.

В. І. Бондаря, В. М. Синьова]. – Київ : МП Леся, 2011. – 528 с.
3. Москаленко В. В. Соціалізація личности / В. В. Москаленко. – Київ : Вища шк., 1986. – 200 с. **4. Рибалка В. В.** Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників : [монографія] / В. В. Рибалка. – Київ : ІПППО АПН України, 1998. – 160 с. **5. Столяренко Л. Д.** Основи психології / Л. Д. Столяренко. – 3-є изд., перераб. и доп. – Ростов–на–Дону : Феникс, 2001. – 704 с. **6. Тат'янчикова І. В.** Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : [монографія] / І. В. Тат'янчикова. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2014. – 381 с.

SUMMARY

Tatianchykova I. Mechanisms and indicators of socialization of the child with intellectual disorders.

In the article the problem of the socialization of children with intellectual development has been considered. The emphasis on the features of modern education system has been made, its goals and objectives have been reconsidered. Systematic, gradual and consistent special pedagogical work, which aims to develop social activities that ensure effective capacity being a child with special needs in society is under the consideration.

Theoretical and methodological foundations of the problem have been grounded; psychological content of the process of socialization has been found; authors involved in the problem of socialization, including children with disabilities have been represented. It has been proved that increased attention to their socialization is a prerequisite for the social improvement of the society and the difficulties that arise primarily due to uncertainty of specific corrective actions.

The purpose of the article is to determine the mechanisms of socialization and stages (adaptation, personalization, integration, employment stage), indicators of success for each of them.

Different interpretations and diversity of views of scientists on the mechanisms that ensure the socialization process have been considered. The attention is drawn to the fact that there is no consensus on the mechanisms of socialization in the works of researchers, including those in the national psychology.

The emphasis on the importance of the understanding of socialization review its performance has been made, the issue of the most significant indicators of its performance at each stage has been clarified.

Valuable practical solution to the problem of socialization, positive software which significantly affects the comfort of life of people with intellectual disabilities in the new socio-economic conditions of society has been shown.

The general terms of optimizing the socialization of students in the process of implementing corrective work in a special school for further research on the issue of socialization of people with disabilities have been defined.

Key words: socialization, children with intellectual disabilities, mechanisms and indicators socialization, stages of socialization.